

Sobre la cara d'Espanya

Joan F. Mira

Atès que, per raons de la meua particular biografia intel·lectual, cada vegada puc considerar menys l'antropologia com una dedicació professional o quasiprofesional, i més com una antiga manera de mirar el món de les gents que em rodegen, el títol mateix d'aquest paper, que parla de «la cara d'Espanya», em va suggerir des del principi més reflexions entorn del joc dels espills i de la prosopografia clàssica, que no meditacions sistemàtiques i sòlidament ancorades en mètodes acreditats de la disciplina.¹ Però quina relació hi pot haver entre «cara» i «nacionalisme»? es preguntarà potser el lector. Per començar, se m'acudeix una reflexió sobre el sentit mateix de la paraula *cara*, i més si l'emprem en plural: *les cares*; se suposa, i per això usem la sinècdoke que molt sovint es transforma en metàfora, que la *cara* és aquella part nostra que expressa més que cap altra allò que profundament i permanentment *som*, i fins i tot expressa de manera més o menys real o «sincera» com *estem* o ens trobem en un moment o circumstància. I en tots els idiomes que conec hi ha alguna forma de diferenciar la

cara que «tenim» de la cara que «fem» o «posem»: de distingir l'expressió externa i visible de la particular identitat personal o interior —la cara com «espill de l'ànima»—, de la manifestació d'aquesta mateixa identitat eventualment alterada o variable —la cara com expressió d'«humor» o d'estat d'ànim. També en tots els idiomes que conec, d'una manera o d'una altra, *les cares* d'alguna realitat física, moral, històrica o social fan referència —en plural— als aspectes no-idèntics que pot presentar, a la seua pròpia multiplicitat interna, o a la diversitat de les maneres com és o pot ser percebuda aquesta realitat: sempre se suposa que els països, les ciutats, o les èpoques no *tenen* una sola cara, sinó moltes.

L'individu es mira a l'espill, contempla la seua cara, sap que és *seua*, i a partir d'aquesta contemplació sap qui és o com és ell mateix: supose que hi ha pocs dubtes que el sentit mateix de la identitat personal no és experimentat exactament de la mateixa manera en els pobles i temps «amb espill» que en èpoques i societats «sense espill». No és igual mirar-se cada dia, que no haver pogut mirar-se mai. I no és debades que les mitologies i les faules estan plenes de narracions en les quals la cara reflectida i contemplada —el reflex de la cara en l'aigua o en un espill— no és tant el «reflex de l'ànima» com l'ànima ma-

Joan Francesc Mira (València, 1939) és professor de la Universitat Jaume I, assagista i escriptor. Ha publicat, entre molts altres llibres, *Crítica de la nació pura* i *Sobre la nació dels valencians*.

teixa, és a dir la substància més profunda de la pròpia identitat individual. Paradoxalment, *som*, allà dins de l'aigua o de l'espill, aquesta cara que es veu ací fora; i podria aplicar-se en aquesta «realitat per reflex» –realitat mediatitzada pel mitjà que ens reflecteix– la vella màxima que combina tan pulcrament idealisme i empirisme: *esse est percipi*, ésser és ésser percebut. Perquè, qui sap quina realitat personal o col·lectiva existeix (si és que «ex-sisteix») fora de la realitat percebuda, o almenys construïda de manera que siga perceptible. I si tot açò té algun sentit o valor, més enllà de l'hipotèticament literari, és perquè una nació és també –i valga aquesta altra metàfora, com en valen tantes altres en aquesta matèria de nacions– una *cara* singular que hom pot –i ha de– identificar com a comuna i pròpia. I un nacionalisme és també –entre altres definicions igualment metafòriques i incertes– un complicat mecanisme per produir aquesta espècie particular de cara, i per *ensenyar* a reconèixer-la en l'espill imprescindible. Alguns nacionalismes, però, com l'espanyol –o el francès, i no són els únics– ha comès el comprensible i popular «error» de creure que com més gran és l'espill més gran és la cara. Creença de la qual poden derivar tota mena de problemes de mètode i de percepció.

LES ENTITATS DE L'ID

En qualsevol cas, tornem a l'*ésser* –a quina cosa *som*, en comú o per separat–, i a les maneres i mitjans amb què es manifesta i es reflecteix això que *som* en l'espill en què ens veiem. A quina cosa *som* en comú, que equival a dir com a *què* ens hem de

veure col·lectivament. Podríem començar amb un doble axioma provisional (encara que, fora de les anomenades «ciències exactes», tots els axiomes són extremadament perillosos), com aquest: *a)* un nacionalisme és més intens i radical com més expressament afirma la superioritat/supremacia de la nació com a *entitat*/realitat definidora de la *id-entitat* dels qui en participen o la formen; *b)* un nacionalisme és més poderós com més estretament va associada al poder –i a l'estat, amb tots els seus símbols i recursos– la mateixa nació que defineix i proclama. Em permetré, per il·lustrar tot això, d'acudir al que podria denominar-se «etnografia recreativa», en forma de quatre breus recursos a fets observats o recordats: potser hi ha casos en què l'etnografia és més útil que la sociologia o la ciència política.

Conserve, entre els records d'infantesa i de família, la fotografia que em van fer a l'escola, supose que els primers dies del primer curs de primària. És la mateixa foto que tenen, o que poden recordar, tots els antics escolars de la meua generació i d'algunes més: el xiquet, amb uniforme o davantal, està assegut darrere d'una taula i davant d'un llibre obert, emblemes de la seua futura educació, i té indefectiblement al fons, a la paret, un mapa d'Espanya. Només hi ha dues cares en la imatge: la careta infantil, que acaba d'ocupar darrere de la taula el seu primer lloc «institucional» fora de la família; i la cara d'Espanya, en forma de mapa o imatge visible de la suprema institució –l'estat, la nació, la pàtria–, eventualment acompanyada també d'una bandera, *nacional*, no cal dir-ho. No hi ha mediació, no hi ha res entremig: hi ha l'infant i el mapa, la seua cara (la *meua* cara) i la seua pàtria (la *meua*

pàtria). En la foto, només el mapa i la seua forma acolorida em situa, em defineix i m'identifica com alguna cosa més que un petit individu en una aula: sóc un xiquet ben pentinat, sóc un escolar, però sobretot sóc un pulcre infant i escolar *espanyol*. El mapa, darrere de la meua cara, emmarca sense ambigüitats l'única identitat perceptible. La qual, pels mateixos anys i els següents, va ser encara reforçada a través de la seua associació amb les emocions religioses més sagrades: els meus records més antics de l'*Himno Nacional* no van units a cap desfilada militar o celebració patriòtica, sinó a la música de l'orgue de l'església en el moment de la consagració, o mentre el capellà impartia la benedicció amb el Santíssim en la custòdia daurada i refulgent.

Alguns anys més tard, quan estudiava els primers cursos del batxillerat (aquell batxillerat amb molt de llatí, que començava als deu anys i en durava set), em van gravar en la ment encara infantil els múltiples continguts de l'assignatura dita Formación del Espíritu Nacional. Es tracta, tot s'ha de dir, d'una «matèria» que no és de cap manera exclusiva, com a assignatura o no, dels règims més o menys feixistes: l'«educació nacional» francesa, per exemple, ha estat i és un model altament apreciat. En aquells anys, a més d'inculcar-me apotegmies implacables (de l'estil: «España estaba en la mente de Dios desde toda la eternidad», o «El separatismo es el único crimen que jamás perdonaremos»), m'ensenyaven també boniques cançons sobre el sentit de la història i per tant de la vida i de la mort: «De Isabel y Fernando/ el espíritu impera: / moriremos besando/ la sagrada bandera», i també «Nuestra España gloriosa/ nuevamente ha de ser/ la nación poderosa/ que jamás dejó de ven-

cer»; o sobre els principis perennes de la diplomàcia i el valor de la integritat territorial tal com s'apliquen a Gibraltar: «son tus rocas hoy holladas/ por el asta de un extraño pabellón». I aprenia alhora versos de profunda significació simbòlica i personal, com els següents: «Salve a ti, pabellón de Castilla,/ pincelada de sangre y de sol!/ Quien no doble ante ti la rodilla/ no merece llamarse español». Ho he comentat ja fa temps en algun llibre, i els meus records no són prou clars per poder precisar què sentia un escolar valencià enfrontat a la peremptòria necessitat d'agenollar-se davant del pavelló de *Castilla*, sota pena de no merèixer l'únic nom i l'única identitat (l'únic «ésser» i l'únic «dir-se» realment valuosos) que des dels seus anys més tendres li havien assignat el mapa, la bandera, la música sagrada de l'himne, i després els textos de la matèria nacional.²

I l'última història. Fa alguns anys, en una reunió internacional d'«antropòlegs del Mediterrani» a Saragossa, els reunits, després de les sessions de treball i de les recepcions habituals, vam ser convidats amablement pels paisans del nostre amfiteatrió principal, el professor Carmelo Lisón, en un poble pròxim a la capital aragonesa. Una part de la festa municipal consistia en un espectacle de danses per part de diferents grups folklòrics convocats per a l'ocasió. Escoltant amb alguna atenció les lletres de les jotes, hi apareixia una exaltació insistent i –per al simple espectador foraster– una miqueta desmesurada d'un conjunt de referències a Aragó i als aragonesos: la noblesa, la història ancestral, la robustesa física, el valor, la sang, la lleialtat, el patriotisme (insistentment espanyol, a més d'aragonès), l'autenticitat, i algunes altres notes i virtuts que havien de

situar els cantants i els seus representats i compatriotes regionals com a tòpicament únics o superiors. Per descomptat que la insistència d'un grup humà a afirmar que posseeix en el grau més alt les notes i virtuts més valuoses, no és res de nou. Una mica més «original» era el nom, brodat amb grans lletres en el seu estendard, de la principal agrupació de músics i dansaires de la sessió: «La Raza Aragonesa». Jo em preguntava: un ajuntament del País Basc hauria ofert a visitants forasters o il·lustres un espectacle folklòric amb un grup de *dantzaris* anomenats «La Raça Basca»?; hi ha a Catalunya alguna cobla sardanista anomenada «La Raça Catalana»?; i per què una paraula que ací apareixia innocent i gens escandalosa hauria aparegut intolerable en altres parts o territoris? (potser perquè aquesta «raça» aragonesa expressava un insistent patriotisme *espanyol* que la «raça» basca o catalana difícilment hauria expressat en un acte equivalent?). I de fet, quines eren allà les implicacions o connotacions de la paraula «raça»? O, posats a ampliar, quin sentit tenia aquesta mateixa paraula aplicada a la festa del 12 d'octubre, dia del Pilar, de la Guàrdia Civil, d'Espanya i de la *Hispanidad*, i que durant dècades es deia «Fiesta de la Raza»?

No diré que amb aquestes notes «etnogràfiques» queden demostrats aquells axiomes provisionals, però potser sí que –almenys en el primer dels dos– el seu fonament queda il·lustrat o il·luminat en tant que aplicable a les imatges, conceptes i termes amb què hem estat «formats» i definits en la condició d'espanyols els ciutadans de la meua generació, de moltes generacions anteriors i (ja no tots, però) també d'alguna de posterior. La qüestió, doncs, que no és nova, és aquesta: ¿és defi-

nible Espanya –Espanya-nació, Espanya definidora suprema de l'entitat nacional comuna, Espanya definidora de la id-entitat nacional dels espanyols, etc.– sense acudir a la seqüència ideal, terminològia, simbòlica i conceptual que es desprèn d'aquestes quatre notes «etnogràfiques»? Val a dir: *què és* –o què queda de– Espanya-nació, de la nació espanyola, sense mapa d'Espanya, himne d'Espanya, bandera, sacralitat, antiguitat, poder, història, glòria, victòries, integritat perfecta del territori, Isabel i Fernando, Castella, la *hispanidad* o el 12 d'octubre? Sense un espill fet i compost de tot això, és possible reconèixer la pròpia cara comuna com la cara d'Espanya? I els qui no es reconeixen en aquest espill, en què i com són *espanyols de nació* comuna, no únicament ciutadans més o menys lleials de l'estat comú? No és petit l'interrogant, si no eixim de la metàfora.

No pretenc que aquelles quatre històries, no sé si molt o poc exemplars, tinguin més valor del que tenen: simples mostres de les moltes maneres com en aquests regnes d'Espanya s'ha «jugat» i es juga amb els espills que emmarquen i defineixen la «cara» dels seus habitants, terres i *nació*. Imatges i mapes, banderes, versos, cançons, danses i races, o accents i ortografies. I no s'hi val a dir que això és «antic», que ara el «nou» nacionalisme espanyol –modern, liberal, democràtic, d'esquerres– ja no juga amb aquests símbols, termes o valors: qui no recorda la defensa política i acadèmica de la *ñ* en els teclats dels ordinadors importats, com si en les tecles es jugara la diferència i la substància d'Espanya?, i Gibraltar és encara i sempre Gibraltar, i el 12 d'octubre és la festa nacional d'Espanya, i la «nació de ciutadans» o la «nació constitucional» no

deixa de ser entitat suprema i la resta entitats menors. I què caldrà dir de l'Estat espanyol que, com a tal estat definit com estat-nació, com a tal Espanya, es projecta al món amb l'emblemàtica i desafiant *ñ* del seu Instituto Cervantes?: però podria aquest estat-nació projectar-se, com a tal, amb una *tx* o amb una *ny*? Podria?

Res no ha de sorprendre, tanmateix, perquè en aquest camp tot s'aprofita per definir, i si pot ser exaltar, una identitat comuna, una diferència, siga –i sobretot– la que és delimitada i emmarcada per les fronteres del mateix estat, o la que és emmarcada per algun altre límit de major o menor consistència i extensió, i que pot «posar en perill» la validesa definitòria del mapa estatal. La «identitat col·lectiva» és una expressió tan molesta –quan es converteix en obsessió, queixa o conflicte– com genèricament inevitable. En definitiva, prescindint de les adherències i els abusos que la poden acompanyar, «identitat» no fa referència més que a la consistència o realitat d'alguna cosa, a l'*ésser* d'*això* que som. I un procés de construcció d'identitat no és altra cosa que l'aprenentatge dels continguts i de les connotacions –l'*entitat*– d'allò, d'aquell *id*, que som o que «hom» ha definit que som. Hi ha un *id* que se suposa que «està aquí davant», que ex-sisteix, que és «objectiu» (és pensat, *ergo* existeix!), i per tant és independent de cada personalitat individual; i que és com un bé comú i alhora com una marca distintiva que hom assumeix o rep. Aprendre *què és* –com es diu, es connota, es defineix i se simbolitza– *això* que som, és una part que mai no falta en el procés formal de la instrucció pública, i molt menys, no cal dir-ho, en l'«educació nacional», que és molt més difusa i extensa.

Tota «educació nacional», i més si és una acció d'estat, és una *educació nacionalista*: allò que s'aprèn, a l'escola i fora de l'escola (a les competicions esportives inter-nacionals, per exemple, o en la jura de bandera...) no és solament que som alguna cosa, sinó que hi ha un «això» que, si es posseeix, produeix més «ésser» que els altres. S'hi aprèn que existeix una jerarquia de l'*id* i de l'*entitat*: una vertadera jerarquia en l'ordre del valor, no una simple expansió espacial del tipus «carrer, barri, municipi, comarca, província, regió, estat, continent». Allò que hom aprèn, per tant, és que en aquesta jerarquia, en aquest «ordre sagrat», hi ha un nivell i un espai de caràcter suprem, supra-ordenat, i en relació al qual tots els altres són secundaris. Així, l'únic espai d'identitat de rellevància bàsica i incondicionada, l'únic que exigeix una lleialtat no sub-ordinada, és l'espai definit com a *nacional*: aquesta i només aquesta entitat constitueix el màxim «ésser». De la mateixa manera, per exemple, que només hi ha una bandera prou sagrada com per morir besant-la. Perquè, qui està disposat a morir, indistintament, per tres o quatre banderes diferents?

És obvi, d'altra banda (més obvietats, per si no n'hi havia prou, deu pensar el lector amb tota la raó), que l'*entitat* d'aquest *id* suprem, val a dir, la seua definició i el seu valor, només és percebuda a través d'un procés de mediació ideològica, nominal i simbòlica. És a dir *per mitjà de* la construcció i la difusió d'una extensa trama de formes de representació: paraules, noms, figures, signes, institucions o emblemes, carregats d'una doble o triple potència connotativa i emocional (no cal només reconèixer la bandera, cal besar-la, tot escoltant l'himne). És ben visible,

també, que com més poder institucional i «tècnic» existeix per a la producció, difusió i imposició d'aquesta trama representativa, més gran n'és la penetració en l'espai social sobre el qual es projecta. I l'estat-nació modern (és a dir l'estat autodefinit com a *pàtria* i com a lloc i límit, fins i tot físic, de les lleialtats supremes) constitueix l'exemple més perfecte d'aquesta capacitat de produir, definir i imposar identitat.

LA MULTIPLICACIÓ I LA DIVISIÓ

Si, a través de la meua «etnografia personal» i d'algunes reflexions complementàries, he posat algun èmfasi en els mecanismes de producció d'identitat, ho he fet també per tal de tenir-los presents a l'hora d'observar-ne el funcionament en nivells diferents d'aquells en què van ser inventats i com qui diu patentats. L'estat, insistesc, en tant que institució suprema de poder i en tant que primer interessat a produir la indentificació dels súbdits o ciutadans amb l'espai que el defineix, és el màxim instrument en la «formació de l'esperit nacional». Però, si les condicions de des-concentració del poder ho permeten, pot no tenir, o perdre, l'exclusiva en l'ús i aplicació de l'utillatge que ell mateix havia desenvolupat per a aquests efectes. Pot ocórrer llavors que aquest instrumental «formador» –fronteres, noms, himnes, escola, banderes, administració o mapes– siga utilitzat amb eficàcia notable per a la (re)producció o el reforçament d'altres *entitats* que eventualment arriben a emprar, per a la seua pròpia afirmació, procediments del tot semblants als que va usar aquell per a la seua. Un procés d'aquest

tipus és el que han seguit, en gran mesura, els moviments nacionalistes clàssics de l'Europa dels segles XIX i XX, sobretot els que van créixer al si dels grans estats-imperi, i fins un cert punt els moviments contemporanis d'emancipació de les colònies: la seua culminació ha estat, gairebé indefectiblement, la reproducció d'un model quasi únic d'estat-pàtria i d'estat-espai d'identitat, amb mecanismes equivalents per afirmar o reforçar aquesta mateixa identitat. Potser és més interessant, almenys per la seua considerable novetat, el funcionament d'aquests mateixos mecanismes *a l'interior* d'un estat que, tanmateix, no deixa de definir-se formalment com espai d'una única nació. I ací és on el vell i perenne nacionalisme d'estat (vull dir els seus mecanismes, la seua ideologia explícita o implícita, els seus portadors conscients o inconscients) comença a tenir «problemes»: si hom percep –amb fonament o no, tant se val– que l'espill es fragmenta, com preservar la integritat i les dimensions de la cara? Reflecteix cada fracció d'espill –fracció d'estat?– una part de la cara/entitat de la nació?; i si no, representen (totes?, algunes?) variants de la cara comuna, o són cares diferents?

L'Espanya dels darrers anys, a partir sobretot de la successiva entrada en vigor dels diferents Estatuts d'Autonomia, és un terreny especialment privilegiat per observar aquest fenomen de «multiplicació». No pretenc afirmar, per descomptat, que en alguns casos –particularment en els que hom ha convingut a denominar «nacionalitats històriques», sense més raó declarada que l'aprovació d'estatuts en temps de la II República–, l'afirmació d'una *entitat* diferenciada no tingués precedents més antics, o no estigués basada en factors

substancialment independents del procés institucional que va obrir la Constitució de 1978. Allò que m'interessa comentar és el fet que, en les disset comunitats autònomes reconegudes, ha anat produint-se un procés de construcció externa i visible d'una «cara» pròpia a base d'elements i de mecanismes essencialment comparables, i no molt diferents en les formes i de vegades en el fons, als que fins poc temps abans havien estat en la pràctica exclusius de l'estat.

Així, en el curs de molt pocs anys, disset territoris –i les poblacions, les elits intel·lectuals i polítiques, els mitjans de comunicació, els cossos administratius, i els organismes de govern i de representació respectives– s'han trobat davant de l'oportunitat formal i institucional de procedir a aquesta «construcció d'identitat» que és al mateix temps ideològica, simbòlica, i físicament efectiva: només cal observar els cartells de les carreteres, de les obres o dels centres públics i de serveis. I les banderes. I tot això, torne a insistir, tant si l'entitat en qüestió posseïa una definició reivindicada i activada ja des d'èpoques anteriors (de vegades amb una història política recent comparable a la dels «nacionalismes clàssics» europeus del segle XIX i principis del XX), com si es tracta d'«entitats» l'afirmació de les quals és més el resultat que no la causa del seu reconeixement estatutari. En un cas com en l'altre, cada «comunitat autònoma» reconeguda ha posat l'èmfasi i l'esforç més decidits en la producció d'una trama de representació i definició que acudeix a tots els materials disponibles. I aquests materials són els mateixos de sempre: història real reinterpretada o il·lusòria i fantasejada, emblemes, «ètnies», llengua o dialecte, folklore o institucions de poder. En

definitiva es tracta, per a tots encara que de diferent manera, de respondre de manera expressa i visible a la pregunta: *què és això que som?*, quina és la realitat, l'autenticitat, l'autenticitat i el fons d'aquesta persona comuna que ara es mostra a través de la cara institucional, amb el seu territori i el seu estatut, el seu parlament i el seu govern?, quina és la *substància* d'aquesta identitat institucionalitzada, atès que (amb l'excepció de la «Comunitat de Madrid», i encara ací és dubtós) ningú deu voler pensar que la seua és efecte només d'una circumstància o *accident*? I a més a més: com expressar i mostrar això que som, i com fer que siga percebut i assumit precisament de manera que siga més *real*? Una bona repassada a la premsa i a la producció bibliogràfica de tots els antics o nous «espais polítics» donaria resultats possiblement sorprenents quant a la varietat de les respostes trobades...i a la dificultat d'ordenar-les de manera coherent. En definitiva, per a l'ortodòxia clàssica era vàlid, més o menys matisat, l'axioma del filòsof Ortega segons el qual «España es una cosa hecha por Castilla», o l'expressió feliç de l'acadèmic Laín segons la qual «ser español es estar acastellanado». Perfectament. Però què passa, llavors, quan per a catorze o quinze de les disset comunitats autònomes –o quinze i mitja, si comptem els recels de molta gent de l'antic regne de Lleó, ara Castilla-León– la millor justificació de la pròpia existència és l'afirmació de la seua no-castellanitat? Si això és així, «què queda d'Espanya», en efecte? Què en quedaria?

Allò que pretenc concloure és molt simple i molt complex alhora: que la transformació d'antics espais geogràfics, històrics o de denominació «regional» (en

alguns casos molt incertament i vagament definits per la història o per la geografia) en *espais polítics* ben delimitats, els ha convertit també en àmbits per al mateix «exercici», vell o nou, del «principi de la identitat». En pocs anys, el ciutadà ha anat percebent de manera progressivament eficaç l'existència de la Junta, Xunta, Diputació General, Generalitat o Govern del seu territori en multitud de cartells i rètols, edificis, campanyes institucionals o impresos administratius. Ha vist el *nom* del seu govern i territori en obres públiques, escoles, hospitals i promocions turístiques o gastronòmiques. Ha participat en eleccions al seu parlament autonòmic votant potser partits d'àmbit territorial propi, ha percebut l'existència de polítics propis –presidents, consellers, líders de partits– i d'una acció política pròpia –administració, debats, normes i lleis. I paral·lelament ha rebut el reforç de tota una trama simbòlica abans marginada o amagada, si no inexistente: una bandera profusament utilitzada i exhibida (de vegades molt recent, o a penes inventada...), un himne antic o no tan antic, un «dia» oficial de festa comuna, la forma d'un mapa repartit en escoles i fullets, un escut en papers i edificis oficials, i l'ús formal i polític d'un nom territorial. No és poca cosa, tot plegat: és l'aparició i l'ús d'elements abans reservats en exclusiva a l'estat, i gelosament dedicats a reforçar en les consciències l'*id* d'una *entitat* espanyola. Una ocasió d'or, sense dubte, per a l'antropologia política: no tinc referències d'un procés multiplicador equivalent, tan elaborat, tan general, tan extens i tan complet, que es trobe ara mateix en curs en el món anomenat occidental. O potser en cap altre món. No de la mateixa manera,

en tot cas. Espanya, curiosament, resulta ser una altra vegada «diferent».

Em permetré, per acabar, afegir alguns paràgrafs d'un llibre meu de fa alguns anys, que em sembla que no han perdut actualitat ni pertinença:

«La por dels espanyols de doctrina a la reducció del mapa no ve solament d'haver estat educats en la *grandeza*. Aquesta por, més que por simple és terror a trobar-se disminuïts en el propi «ésser» nacional: l'espanyol s'identifica, fa coincidir la pròpia identitat nacional, amb *tot* el mapa d'Espanya. Per tant, si una part d'aquest mapa se'n desprèn, si el mapa es redueix i canvia de forma, què seria Espanya? Seria, en primer lloc, *menor*; i ser espanyol seria *menys ser* –ara, evidentment, ser espanyol és ser més i més ser que català o basc, i és un argument de fons ben usual contra els nacionalismes “perifèrics”–; seria una identitat restringida, seria “perdre” una part del propi ésser, etc. L'amputació intolerable, metàfora orgànica o corporal, apareix ben sovint en aquest context.

»Però és que la reducció del mapa no seria, per a l'espanyol, únicament una qüestió de volum, de «quantitat nacional», d'identitat empetitida. És, més encara, una qüestió d'identitat incerta, potser inexistente, encara no imaginada. Vegem: un basc o un català, per poc adoctrinat que estiga, té clara en el cap la imatge, el mapa, de Catalunya o d'Euskadi, ...*sense Espanya*, és clar. Fins i tot hom pot tenir present el mapa de l'Euskadi complet, amb Navarra, Lapurdi i Sola; o el mapa dels Països Catalans, que fa un temps en circulaven molts. Però cap espanyol no té al cap, ni pensa tenir-lo ni voldria tenir-lo mai, el mapa d'Espanya *sense* Euskadi i

Catalunya..., menys encara sense Navarra, el País Valencià i Galícia!

»I, tanmateix, els qui parlen de l'Espanya multinacional, de la nació de nacions, etc., haurien de tenir ben clara almenys i en primer lloc quina és aquella nació –la nació espanyola, o una nació espanyola?– que no és basca ni catalana ...ni gallega ni valenciana, si volem ser més rigorosos [o simplement més cruels: 1999]. Perquè el mapa de l'*Espanya Grande* ja el sabem tots, i ens inclou tots de grat o per força. El problema, *el gran problema nacional* de la Península, és el de l'*Espanya pequeña*: mentre els espanyols no s'entenguen a si mateixos, no es pugen autoidentificar, etc., sense Euskadi ni Catalunya (ni el País Valencià ni Galícia [per repetir inútilment la crueltat: 1999]), ací no hi ha estat plurinacional possible; ja que una de les nacions, la més grossa, és incapaç reconèixer-se ella mateixa. Mentre tinguen necessitat d'incloure els *altres* per poder imaginar la identitat *pròpia*, el problema no té solució. Mentre l'*Espanya pequeña*, per a poder ser alguna cosa, tinga necessitat de ser *Grande...*»

Més de quinze anys després d'haver escrit això, continue pensant que «el problema», expressat en aquests termes, que són els termes més radicals i més aspres i per tant els menys acceptats i habitualment els menys explícits, no té, efectivament, cap solució visible: cap solució conceptual ni simbòlica, i per tant cap solució política. I no hi ha cap «nou nacionalisme» que pugui omplir aquest buit. Perquè, per davall de tota vestimenta terminològica accessòria (ciutadania, democràcia, constitució, igualtat, lleialtat, solidaritat...) el nacionalisme espanyol,

com tot bon nacionalisme clàssic, percep clarament o confusament la qüestió com una matèria de mapa i de substància, de forma, de cara i d'espill: com una qüestió, en últim extrem, d'*ésser* o de *no ésser*. □

1. Aquest paper és una versió –amb considerables supressions i algunes addicions, sobretot al final– de la meua aportació al simposi internacional «Las diferentes caras de España: perspectivas de antropólogos españoles y extranjeros», organitzat per la Universitat de Coruña i celebrat a Ferrol el novembre de 1994.
2. Molt de temps després, instal·lat ja en una «nacionalitat» personal reflexivament elaborada i assumida, més valenciano-catalana que castellano-espanyola, contemplava cada dia sense massa sorpreses com en la meua pròpia societat el debat sobre la substància d'aqueixa definició *nacional* (el mal resum del qual és: «som solament valencians, o també d'alguna manera catalans, o valencians d'Espanya o simplement i sobretot espanyols?») busca suport i matèria en les manifestacions més diverses i sorprenents. Sorprenents per als forasters, com sol passar. I no és un error d'expressió, afirmar que el debat troba matèria i suport en les seues «manifestacions», i no en les seues «causes»: amb això vull dir que el conflicte no se sosté sobre els seus fonaments argumentals, qualssevol que siguin, sinó sobre allò que amb aquests materials es fabrica per servir d'armament i projectil. Qualsevol cosa es pot fer servir: noms i toponímia, festes, cuina, política, economia, història, monuments, marededéus, personatges i ossos de personatges. Només cal proposar-s'ho. Com en qualsevol part del món en aquesta mena de conflictes, no cal dir-ho. I en primer lloc la llengua: es pretén demostrar, per exemple, que el valencià és un idioma diferent del català?; res millor, llavors, que fabricar una ortografia diferent de la comuna i comunament acceptada, de manera que la diversitat visible d'accents gràfics i de l'escriptura d'algunes consonants mostre i *demostre* la diversitat substancial de les «dues» llengües. L'important, doncs, no és l'*existència* de la diferència, sinó la *producció* d'aquesta diferència, i els objectius per als quals, una vegada produïda, és exhibida i emprada. Dit d'una altra manera: com en tot debat sobre «identitats», la diferència no és únicament –o no és tant– la *causa* sinó sobretot el *fi*.